

УДК 599 (47)

Теріологічні замітки за авторством О. Кондратенка ¹

Теріологічні замітки за авторством О. Кондратенка. — Наведено 14 заміток про знахідки рідкісних загалом та регіонально рідкісних ссавців в Україні загалом і на Луганщині, зокрема. Тексти наведено у хронологічному порядку.

Terricola subterraneus (Mammalia) в Луганской области

Terricola subterraneus (Mammalia) in the Luhansk province.

Кондратенко А. В. *Terricola subterraneus* (Mammalia) в Луганской области // Вестник зоологии. — 1997. — Том 31, № 1–2. — С. 63.

Подземная полевка является одним из наиболее редких и наименее изученных видов восточноевропейских млекопитающих. В недавно изданном «Списке позвоночных Луганской области» (1973) этот вид грызунов не отмечен, хотя из литературы известно три находки вида на территории Луганской обл.: 1) окр. п. Кременная, Серебрянское лесн-во; 2) Свердловский р-н, 3) Меловской р-н, Стрельцовская степь. Первые две находки упомянуты в работе Л. Гиренко (1960), при этом первая находка подтверждена фактическим материалом (кол. ЦНПМ НАНУ), вторая — не подтверждена ни материалом, ни описанием, а третья (кол. Зоомузея МГУ) переопределена как *Microtus rossiaemeridionalis* (Загороднюк, 1992).

В июле 1996 г. в ходе работ по инвентаризации микротеріофауны Луганской обл. отловлена одна особь серой полевки (*Microtus* s. l.), заметно отличающаяся от обыкновенных полевок по ряду морфологических особенностей (самка *adultus*, череп поврежден и не сохранен, этикетированная шкурка хранится в рабочей коллекции автора). Ее отличительные признаки следующие: размеры тела как у молодых *M. arvalis*, мех длинный и темный, глаза очень маленькие (до 2 мм), ступня задней конечности маленькая (Pl=14,4 мм), на ее подошве только 5 подошвенных бугорков, млечные железы расположены только в паховой области (2 пары сосков). По всем этим признакам особь идентифицирована как *Terricola subterraneus* de Selys-Longchamps. Место отлова: Кременской р-н, Серебрянское лесн-во, пойма р. Северский Донец, широколиственный дубово-липовый лес, сырое затененное место вблизи русла пересохшего ручья невдалеке от опушки леса.

Эта поимка подземной полевки является первой за последние 35 лет регистрацией вида на территории Луганской обл. Численность вида очевидно крайне низка: отловленный экземпляр этого вида является единственным в сборах автора за три года планомерных отловов мелких млекопитающих в вышеописанном месте и в Луганской обл. в целом. Исходя из общих контуров ареала *T. subterraneus* в Восточной Европе и известных на сегодняшний день мест обнаружения вида в прилегающих областях его находки возможны на территории всей северо-западной части Луганской обл., прежде всего в лесных массивах, распространенных вдоль р. Северский Донец, а также в крупных байрачных лесах. Автор выражает благодарность И. В. Загороднюку за помощь в идентификации материала.

¹ О. Кондратенко разом з колегами опублікував близько 20 заміток про знахідки рідкісних видів тварин на території Луганщини та суміжних областей, переважно ссавців, яким і присвячено цю добірку. Більшість текстів представлено редакцією журналу «Вестник зоологии». — Прим. ред.

Знахідки деяких рідкісних видів наземних хребетних в Провальському степу (Східна Україна)

Records of some rare terrestrial vertebrates in Provallia Steppe (Eastern Ukraine).

Кондратенко О. В. Знахідки деяких рідкісних видів наземних хребетних в Провальському степу (Східна Україна) // Вестник зоології. — 1998. — Том 32, № 5–6. — С. 122.

На скельних відслоненнях піщаних сланців між ділянками цілинного степу та байрачного лісу в окол. с. Королівка Краснодонського р-ну Луганської обл. 28.05.1997 р. знайдені свіжі пелетки хижого птаха, які, ймовірно, належали червонокнижному виду — пугачу (*Bubo bubo*). Їх аналіз дозволив ідентифікувати залишки курки свійської (*Gallus domesticus*), грака (*Corvus frugilegus*), їжака білочеревого (*Erinaceus concolor*) та земляного зайця (*Allactaga major*; syn. *jaculus*). Останній вид внесений до Червоної книги України. Під час дослідження цієї місцевості виявлено ще два червонокнижні види — смужку степову (*Sicista subtilis*) та полоза жовточеревого (*Coluber jugularis*). В період з 26.05 до 1.06.1997 р. також спостерігали пару огарів (*Tadorna ferruginea*), вид птахів з Червоної книги України. Найчастіше зустрічали самця, рідше — самку чи обох птахів. Зустріч пари огарів в сезон розмноження дозволяє припустити їх гніздування. Отже, можна стверджувати, що на дослідженій території присутні два рідкісні види ссавців та по одному рідкісному виду плазунів і птахів. Крім того, тут можливе перебування пугача.

Перша знахідка нетопира середземноморського (*Pipistrellus kuhli*) на Луганщині (Східна Україна)

First finding of *Pipistrellus kuhli* in the Lugansk oblast (Eastern Ukraine).

Кондратенко О. В. Перша знахідка нетопира середземноморського (*Pipistrellus kuhli*) на Луганщині (Східна Україна) // Вестник зоології. — 1999. — Том 33, № 3. — С. 96.

Pipistrellus kuhli Kuhl, 1817 — рідкісний вид кажанів фауни України, внесений до «Червоної книги України» (1994; 3 категорія) і дотепер відомий лише з території Гірського Криму та узбережжя Азовського моря. Наші дослідження кажанів східних теренів України весною та влітку 1998 р. дозволили встановити наявність нетопира середземноморського на території Луганщини.

Поселення цього рідкісного виду знайдено в с. Герасимівка Станично-Луганського р-ну Луганської обл. Тварини мешкали під залізними карнизами вікон будівлі дитячого садка на висоті від 2 до 5 м (1–2 поверхи). Зареєстровані як самці-одиначки (1 поверх), так і самиці з малечю (2 поверх). Усього зареєстровано 22 особини, зловлено 4 дорослих та 6 молодих тварин. Діагностика виду проведена за екстер'єрними ознаками. Від інших видів кажанів середземноморський нетопир добре відрізняється наявністю широкої (3–8 мм) суцільної білої смуги вздовж вільного краю міжстегнової та літальної перетинок — від хвоста до п'ятого пальця передньої кінцівки. Середні проміри дорослих особин (n=4) становлять: довжина тіла L=47,0 мм (46,0–48,0), довжина хвоста Ca=38,4 (37,5–39,0), довжина ступні Pl=7,9 (7,7–8,0), довжина вуха Au=12,3 (12,0–12,5), довжина козелка Tg=5,4 (4,0–6,0), довжина передпліччя Ra=35,5 (35,0–36,5). За морфологією черепа та зубів знайдені нами особини не відрізняються від описаних у літературі. Найближчі знахідки виду відомі з Приазов'я, а саме з міст Бердянськ, Приморськ та Маріуполь (Волох в. Крочко, 1994: «Червона книга України»).

Отримані дані розширюють відомі межі поширення виду майже на 350 км на північний схід і можуть свідчити про можливість знахідок виду на прилеглих до Луганщини територіях України та Російської Федерації. Відсутність згадок про цей вид кажанів у попередніх оглядах фауни Східної України може бути пов'язаною як з відсутністю спеціальних досліджень хіроптерофауни регіону, так і з можливим сучасним розширенням видового ареалу.

Важливо підкреслити, що, на противагу іншим червонокнижним видам кажанів і ссавців загалом, *Pipistrellus kuhli* може розглядатись як схильний до синантропізму вид, який може використовувати людські будівлі для своїх сховищ.

Cryptic species of the birch mice (*Sicista*) in Eastern Europe: existence and distribution of four chromosome forms in Ukraine

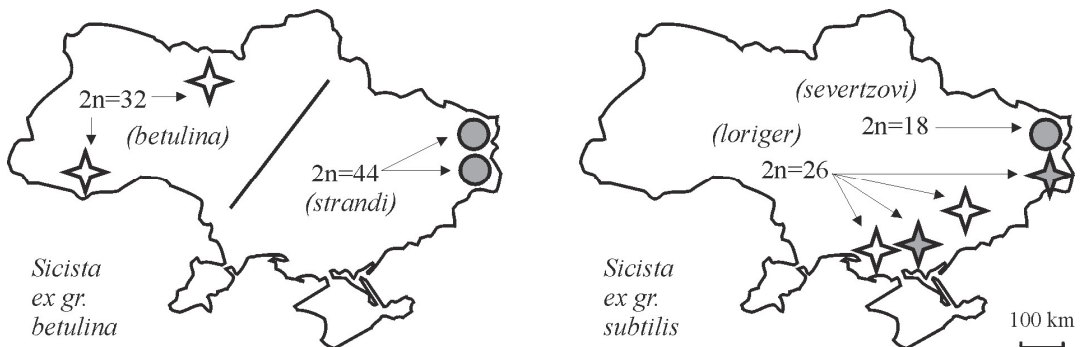
Криптичні види мишівок (*Sicista*) у Східній Європі: існування і поширення чотирьох хромосомних форм в Україні

Zagorodniuk I., Kondratenko O. Cryptic species of the birch mice (*Sicista*) in Eastern Europe: existence and distribution of four chromosome forms in Ukraine // 7th International Conference *Rodens et Spatium*: Abstracts. — České Budějovice, 2000. — P. 80.

During 2 last decades several new species of birch mice were established using chromosome data. Two pair of cryptic species were described from Eastern Europe (Sokolov etc., 1987), but this data were not confirmed by following special investigations (Doctoral thesis of Seliunina, 1993), and were just partly accepted by main respected mammalogists (Gromov, Yerbajeva, 1995).

Data on the first findings of sibling species of both steppe and forest birch mice from Ukraine are presented. Ukrainian populations of *Sicista subtilis* auct. are presented by 18- and 26-chromosome forms, and *Sicista betulina* auct. has two chromosome forms also, one with $2n=32$ and another with $2n=44$. Two most differentiated chromosome forms ($2n=18$ and 44) were found in eastern steppe regions, on the areas of the Luhansk Natural Reserve (*Sicista* from the Striltsivsky steppe had $2n=18(17)$ and 44 , but specimens from the Provalski steppe had $2n=26$ and 44). Together with earlier published data, there are 8 records of *Sicista* chromosome forms in Ukraine, among them: 1 record of 18-chromosome species (*severtzovi* ex gr. *subtilis*, eastern steppes), 4 records of 26-chromosome species (*loriger* ex gr. *subtilis*, southern steppes), 2 records of 32-chromosome species (*montana* ex gr. *betulina*, Carpathians and Polissia), and 2 ones of 44-chromosome species (*strandii* ex gr. *betulina*, eastern steppes and steppe forests).

Localities, where these four cryptic species of *Sicista* ($2n=44$, 32 , 26 , 18) were found in Ukraine, are shown on the following maps (our new data are marked with dark signs).

Results of this investigation allow us to assert the following: (1) each of “classical” species of *Sicista* has appeared as a pair of cryptic species; (2), both these pairs are the allospecies with clear differentiation in chromosome numbers, (3) levels of overlapping of species ranges correlate with the levels of their karyotypic differences, (4) all most interesting records come from most eastern parts of Ukraine, where steppes with gully forests are distributed, and (5) all new data are in a good accordance with the previous data on distribution of *Sicista* cryptic species.

Нові дані до поширення деяких рідкісних видів ссавців (Mammalia) у Донецько-Приазовських степах (Східна Україна)

New Data on the distribution of some rare mammalian species in Donetzk-Azov steppe (Eastern Ukraine).

Кондратенко О., Мельниченко Б. Нові данні до поширення деяких рідкісних видів ссавців (Mammalia) у Донецько-Приазовських степах // Вестник зоології. — 2000. — Том 34, № 6. — С. 26.

Під час польових досліджень 1994–2000 рр., нами були виявлені нові місця мешкання 3 видів ссавців, що занесені до Червоної книги України (1994). Нетопир середземноморський — *Pipistrellus kuhlii* (Kuhl, 1817). Як раніше повідомлялось, цих звірків було знайдено у с. Герасимівка Станично-Луанського р-ну Луганської обл. (Кондратенко, 1999). Також тварин цього виду було знайдено під час зимівлі у вентиляційних шахтах та між рамами вікна одного з ліцеїв м. Луганська (3 особини). Тушкан великий — *Allactaga major* (Pallas, 1778). Виявлено декілька місць поселення цього виду: 1) околиці с. Тарасівка Троїцького р-ну Луганської обл. (дуже рідкісний); 2) околиці с. Марківка Луганської обл. (рештки 4 звірків знайдені у пелетках пугача — *Bubo bubo*); 3) степові ділянки між селами Зориківка та Півневка Міловського р-ну Луганської обл. (дуже рідкісний); 4) околиці с. Провалля Свердловського р-ну Луганської обл. (охоронна зона та заповідна територія заповідника «Провальський степ» — малочисельний); 5) околиці с. Степове Волновахського р-ну Донецької обл. (степові ділянки на північний схід від кургану Могила Цибіково — досить звичайний); 6) степові ділянки між селами Федорівка та Українка Володарського р-ну Донецької обл. (рідкісний); 7) Куликівський полігон між м. Урзуф (Донецька обл.) та с. Куликівське (Запорізька обл.) — доволі звичайний. Перегузня — *Vormela peregusna* (Guldenstaedt, 1770). Цих, дуже рідкісних для теренів України представників родини кунових (Mustelidae), було знайдено: 1) с. Герасимівка Станично-Луанського р-ну Луганської обл. (у 1999 р. — 1 особину, у 2000 р. — 2 особини); 2) смт Станично-Луанське Луганської обл. (у 2000 р. — 1 особину); 3) околиці с. Провалля Свердловського р-ну Луганської обл. (охоронна зона Калинівської ділянки заповідника «Провальський степ»; у 2000 р. — 4 особини); 4) околиці сіл Федорівка та Українка Володарського р-ну Донецької обл. (у 1998–1999 рр. — поодинокі зустрічі). Усі зустрічі тварин були у населених пунктах, таким чином цей вид має схильність до синантропізму.

Структура сообществ мелких млекопитающих в поймах рек Восточной Украины

Pattern of small mammal communities in floodplains of Eastern Ukraine

Наглов В. А., Кондратенко А. В., Кузнецов В. Л. Структура сообществ мелких млекопитающих в поймах рек Восточной Украины // Зоологічні дослідження в Україні на межі тисячоліть: Тези Всеукраїнської зоологічної конференції. — Кривий Ріг: І.В.І., 2001. — С. 162–164.

По материалам за 1954–99 гг. проанализированы характер размещения и численность мелких млекопитающих в поймах рек Харьковской и Луганской областей. Фауна мелких млекопитающих пойм рек Восточной Украины носит смешанный характер: наряду с видами, предпочитающими пойменные биотопы, значительная роль принадлежит эвритопам и видам, обитающим преимущественно на водоразделах. Показаны различия в структуре сообществ мелких млекопитающих в пойме Северского Донца и в поймах более мелких рек и речек.

В пойме Донца наиболее многочисленны лесные виды, на долю которых приходится 41,8% добытых мелких млекопитающих. На всем протяжении поймы доминирует полевка рыжая (*Myodes glareolus*). Виды, предпочитающие пойменные местообитания, составляют 33,3%, эвритопные — 22,2%. Примесь видов обитающих на полях незначительна. В поймах прочих рек преобладают пойменные виды (42,1%), многочисленны эвритопные (37,5%), го-

раздо реже, чем в пойме Донца, встречаются лесные (14,3%). Примесь полевых видов выше. Преобладает в целом мышь малая (*Sylvaemus uralensis*), лишь немногим уступает ей по численности мышь полевая (*Apodemus agrarius*).

При переходе из лесостепной зоны в степную происходит существенная перестройка структуры сообществ мелких млекопитающих. В пойме Донца отмечается резкое снижение численности пойменных видов. Если в лесостепной части поймы на их долю приходилось 45,4 % добытых зверьков, то в Луганской области они составляют всего 8,0 %. В то же время возрастает значение лесных видов, доля которых увеличивается, соответственно, с 30,6 % до 56,0 %. Обилие эвритопных и полевых видов на всем протяжении поймы Донца изменяется незначительно, хотя доля эвритопных видов в пойме Луганской области, в связи с общим снижением численности мелких млекопитающих, увеличивается до 32,9%.

В поймах прочих рек изменения более существенны. Доминирующая в поймах лесостепных речек мышь полевая (32,0 % добытых) на Луганщине, в структуре сообществ мелких млекопитающих, занимает лишь седьмую позицию, а доминирующим видом здесь становится мышь малая, доля которой составляет 45,4%, в связи с чем наиболее многочисленной группой становятся эвритопные виды. Заметно увеличивается доля обитателей полей (с 1,9 % до 11,0 %). В то же время доля и численность пойменных видов, как и в пойме Донца, резко снижается: процент попадания с 10,3 в лесостепи до 1,3 в Луганской степи, доля, соответственно, с 58,8 % до 10,9 %.

Изменение структуры сообществ мелких млекопитающих, обитающих в поймах Донца и его притоков, при переходе из лесостепной зоны в степную идет, в общем, в одном направлении: уменьшение роли видов, предпочитающих пойменные биотопы, и увеличение доли эвритопных и полевых. Приуроченность лесных видов к поймам рек увеличивается от лесостепи к Луганской степи (F_{ij} , соответственно, $-0,134$ и $+0,120$), что связано с уменьшением лесистости на водоразделах, однако наибольшая их численность (в основном за счет рыжей полевки) отмечена в переходной полосе между лесостепью и степью Луганской области (степная зона в пределах Харьковской). Структурные изменения в поймах притоков Донца более существенны, чем в пойме Донца, о чем свидетельствует падение индекса сходства сообществ с $0,825 \pm 0,013$ в лесостепи до $0,619 \pm 0,018$ в степи Луганской области. Это связано с прогрессирующим сокращением лесистости пойм степных речек, в то время как в пойме Донца леса сохраняются и в Луганской области. Преобладание в поймах степных речек лугов сближает их с безлесными пространствами водоразделов, что делает их более привлекательными для полевых видов.

Таким образом, по мере углубления в степную зону, сообщества мелких млекопитающих пойм рек в известной степени теряют свою специфичность за счет проникновения в них видов — обитателей водораздельных местностей, менее выраженную в пойме Донца и в большей степени — в поймах его притоков.

Рукокрылые степных районов Луганщины

Bats in steppe regions of the Luhansk province.

Кондратенко О. Рукокрылые степных районов Луганщины // Міграційний статус кажанів в Україні / За ред. І. Загороднюка. — Київ: Українське теріологічне товариство, 2001. — С. 118. — (Novitates Theriologicae. Pars 6).

Регион характеризуется равнинным рельефом и обширными открытыми пространствами. Наибольшая плотность рукокрылых приходится на пойменные леса долины Донца (Петрушенко и др. 2002). В степь рукокрылые проникают по рекам, заселяя байрачные леса и поселки. Ночницы. В степных районах выявлено 2 вида. *Myotis daubentonii* обычен повсюду, в степных районах найден над водоемами в окр. с. Герасимовка и Провалье. *Myotis mystacinus* отмечен и в пойме, и в степи.

Вечерниці. Для степних районів відмічено 2 види. *Nyctalus noctula* зустрічається в степних районах в літній період і во время міграцій; *N. leisleri* — рідкий вид, відмічений в Стрельцовській степах (Скоков і др. 1992). Нетопири. На степних ділянках відмічено 2 види. *Pipistrellus kuhlii*: відмічений в степних районах по ультразвукам; в Герасимівці знайдена материнська колонія (Кондратенко, 1998). *P. pipistrellus* відмічений во всіх місцях спостережень, в т. ч. в Стрельцовській і Провальській степах. Кожани. *Eptesicus serotinus* — відмічений в Стрельцовській і Провальській степах, а також в поселках на зимівці. *Vespertilio murinus* — рідкий, вказаний для степних районів (Скоков і др. 1992). Більшість старих і нових знаходок відноситься до літнього періоду. Зимівка встановлена для 2-х з 8 «степних» видів — позднього кожана і нетопиря Куля. Зимні знахідки приурочені до населених пунктів.

Нові знахідки нічниця Наттерера (*Myotis nattereri*) на території східної та південної України

New records of Natterer's Bat (*Myotis nattereri*) from Eastern and Southern Ukraine.

Годлевская Л. В., Петрушенко Я. В., Кондратенко А. В. Новые находки ночницы Наттерера (*Myotis nattereri*) на территории восточной и южной Украины // Вестник зоологии. — 2001. — Том 35, № 6. — С. 52.

Нічниця Наттерера (*M. nattereri* Kuhl, 1817) — рідкісний вид кажанів, що занесений до «Червоної книги України» (III кат.) та Додатку II до Бернської конвенції. За весь період досліджень цей вид зареєстровано в Україні близько 30 разів. До недавнього часу знахідки *M. nattereri* охоплювали лише територію Правобережної України і Криму. Вид виявлено нами 05.07.01 в Луганському природному заповіднику у відділенні «Придінцівська заплава» (Станично-Луганський р-н). При проведенні обліків кажанів павутинною сіткою, яку було встановлено на ділянці мішаного лісу, під час вечірнього вильоту зловлено самицю *M. nattereri* (Ra=41,0; Au=17,5; Tr=10,5 мм). Також цей вид виявлено нами в Криму: 18.07.01 самця *M. nattereri* (Ra=39,0) знайдено у щілині на стелі одного з гротів печерного міста Ескі-Кермен (Бахчисарайський р-н).

Видовий склад та чисельність кажанів Національного природного парку «Святі Гори» (східна Україна)

Species composition and abundance of the bats in the National Nature Park "Svjati Gory".

Загороднюк І. В., Петрушенко Я. В., Кондратенко О. В., Пилипенко Д. В. Видовий склад та чисельність кажанів Національного природного парку «Святі Гори» (східна Україна) // Вестник зоологии. — 2002. — Том 36, № 6. — С. 60.

Населення кажанів східних теренів України дотепер описано лише в загальних рисах, і ці дані є дуже попередніми для більшості територій природно-заповідного фонду. Перше короткотермінове дослідження кажанів «Святих Гір» проведено нами у 2001 р. (Вісник Луганського університету, № 45). Спеціальне дослідження цієї місцевості здійснено 10–15 липня 2002 р. з використанням ультразвукової техніки, ловчих тенет та шляхом обстеження підземель Свято-Успенського монастиря, що розміщений на потужних крейдових відслоненнях високого правого берега Дінця. Обстеження місцевості за допомогою УЗ-детектора проведено у заплавної частині Парку, що включає численні озера, мережу лісових масивів і заплавних лук. Тут наведено результати дослідження 2002 р., що доповнюють результати, отримані у 2001 р. Обсяг щоденного обстеження включав 3–4-годинну екскурсію з гетеродинним детектором «D–200» та 1–2 години експонування ловчих тенет розміром 3 x 10 м.

Проведене дослідження дозволило зареєструвати 11 видів кажанів. *Leuconoe daubentonii* — фоновий вид, багаторазово зареєстрований над водоймами, частіше над рікою (щовечора близько 5–10 реєстрацій за ультразвуком), рідше над заплавами озерами (3–5 реєстрацій за ультразвуком). *L. mystacinus* (s. l.) — одна реєстрація за ультразвуком за узліссі. *Plecotus* sp. (*auritus*?) — вид зареєстровано двічі за ультразвуком у глибині лісу. *Nyctalus noctula* — фоновий вид усіх місць обстеження, 10–15 реєстрацій за ультразвуком протягом кожного вечірньо-нічного циклу обстеження. *Pipistrellus kuhlii* — одна певна реєстрація за ультразвуком з паралельним візуальним спостереженням. *P. nathusii* — 1–2 реєстрації за ультразвуком в різних ділянках заплави протягом кожного обліку. *P. pipistrellus* — 1–2 реєстрації щовечора за ультразвуком в різних ділянках заплави. *P. pygmaeus* — 5–10 реєстрацій щовечора за ультразвуком та 1 вилов у тенета, переважно на узліссях та краях великих галявин. *Vespertilio murinus* — 1–2 реєстрації за ультразвуком щовечора (в усіх випадках були певні сумніви щодо точності ідентифікації); *Eptesicus serotinus* — звичайний вид заплави та населених пунктів, по 2–3 реєстрації за ультразвуком кожного вечора, 1 молода особина зловлена у тенета на узліссі (ця особина мала кристу в епіблемі, що не характерно для роду *Eptesicus*). До цього переліку необхідно додати ще один вид вечірниць — *Nyctalus leisleri*, відмічений у 2001 р., з урахуванням чого список місцевої хіроптерофауни досягає 6 родів та 12 видів.

Найбільш звичайними родами заплавних комплексів виявились нетопири та вечірниці: перші з них (*Pipistrellus*) представлені відразу 4 видами, у тому числі 1 видом із числа включених до «Червоної книги України» (*kuhlii*) та парю видів-двійників (*pipistrellus* + *pygmaeus*). Окрім цього, обстеження підземель святогірського монастиря та опитування монахів дозволило зареєструвати численні факти цілорічного перебування тут 3 видів: *Leuconoe daubentonii*, *Plecotus auritus*, *Eptesicus serotinus*. Ідентифікація двох видів (*Plecotus auritus*, *Eptesicus serotinus*) перевірена за черепами (колекція УЦОК), вилученими з мумій, знайдених нами у нішах печерного комплексу. При обстеженні підземель виявлено кілька місць зимового скупчення кажанів, у деяких кімнатах (келіях тощо) стіни рясно вкриті їх послідом. Очевидно, що цей печерний комплекс являє собою унікальне місце для зимівлі кажанів, проте їхня присутність тут виявляється небажаною, і монахи проводять біотехнічні заходи, спрямовані на обмеження присутності кажанів у підземеллях.

Нічниця північна (*Myotis brandtii*) в Україні: результати дослідження зоологічних колекцій Львова

Myotis brandtii in Ukraine: results of investigation of zoological collections in Lviv.

Загороднюк І. В., Сребродольська Є. Б., Кондратенко О. В. Нічниця північна (*Myotis brandtii*) в Україні: результати дослідження зоологічних колекцій Львова // Вестник зоології. — 2002. — Том 36, № 1. — С. 24.

Нічниця північна — *Myotis (Leuconoe) brandtii* (Eversmann, 1845) — вид-двійник нічниці вусатої (*M. mystacinus*), поширений у переважно північних регіонах Європи та Азії. Цей вид відомий з території більшості суміжних з Україною країн, проте з України описано лише одну знахідку муміфікованої особини з печер Закарпаття (Покин'ячерета, 1999). Екстер'єрні відмінності цих видів незначні, надійними діагностичними ознаками є деякі краніальні виміри (зокрема, довжина черепа) і деталі будови передкутніх зубів (зокрема, ступінь розвитку гіпоконуля на P⁴) (Стрелков, 1983; Цьцуліна, 2001). Аналіз колекцій зоологічних музеїв Києва (Національний науково-природничий музей і Київський національний університет) показав, що більшість колекційних зразків малих нічниць (*mystacinus-brandtii-daubentonii*) відносяться до *M. daubentonii*, і що *M. brandtii* серед них відсутній (Загороднюк, 1999).

У серпні 2001 р. нами досліджено хіроптерологічні колекції львівських музеїв: Зоологічного музею ім. Б. Дибовського (ЗМД) при Львівському національному університеті та Державного природознавчого музею НАНУ (ДПМ).

Разом тут зберігається 25 зразків нічниць групи “*mystacinus–daubentonii*”, в тому числі в ЗМД — 4 *daubentonii* та 2 *mystacinus*, в ДПМ — 14 *daubentonii* та 5 *mystacinus*. Перевизначено 2 зразки (4 %), обидва зібрані і зберігались як “*daubentonii*”. Один з них — в ДПМ (с. Токи Тернопільської обл., 1950, leg. Іванусь, det. Татаринов!) — перевизначено як *Pipistrellus nathusii*; другий — в ЗМД (окол. Львова, 1999, leg. & det. Башта!) — як *Myotis brandtii*. Остання знахідка підтверджує поширення виду в Україні і є першою для Львівщини.

Перелік колекційних зразків малих нічниць (група “*mystacinus–brandtii–daubentonii*”) після перевизначення обох львівських колекцій виглядає так: *Myotis mystacinus* (якість зразків цього виду дуже низька). • Закарпатська обл., Перечинський р-н, Лумшори: n=1 (ЗМД: ♂ № 1232, ш+ч, leg. Янушевич?, 17.09.48); [там само?]: n=1 (ЗМД: ☼ (sad) б/н, ш, leg.?, дата?). • Львів: n=1 (ДПМ: ♂ № 1043, ш+ч, Полушина, 11.05.53). • Львівська обл., Яворівський р-н, Страдч: n=1 (ДПМ: ♀ № 1044, ш+ч, Татаринов, 08.02.50). • Львівська обл., Бродівський р-н, Пеняки: n=1 (ДПМ: ☼ № 67, чучело, leg.?, 5.05.[84?]). • Івано-Франківська обл., Долинський р-н, Козаківка (під стріхою): n=1 (ДПМ: ♂ № 1045, ш+ч, Загайкевич, 25.06.50). • Закарпатська обл., Воловець: n=1 (ДПМ: ♀ № 1060, ш+ч, Лисенко, 11.08.50). *Myotis daubentonii*. • Тернопільська обл., Бучацький р-н, Рукамиш: n=1 (ЗМД: ♀ б/н (18), ш, Климишин, 21.06.64). • Волинська обл., Шацький р-н, оз. Пісочне, біостанція ЛНУ: n=2 (ЗМД: 2 ☼ б/н (Б, Г), ш+ч, leg. Дикий, ?.07.00, 29.06.01). • окол. Львова, Медові печери: n=7 (ДПМ: 5♀+2♂ № 1037/1–7, ш+ч, leg. Татаринов, Лисенко, 09.03.49 (♀); 06.01.50 (♂+2♀), 09.12.51 (♂), 25.02.52 (♀), 30.01.54 (♀)). • Львівська обл., Яворівський р-н, Страдч: n=5 (ДПМ: ♀+4♂ № 1038/1–5, ш+ч, leg. Татаринов, Лисенко, 26.03.49 (♀), 08.02.50 (♂), 27.01.51 (2♂), 15.02.52 (♂)). • Черкаська обл., Канівський заповідник: n=1 (ДПМ: ♀ № 1036; Лубкін, 23.08.46). *Myotis brandtii*. • Львів, півд. околиця: n=1 (ЗМД: ☼ б/н (П), ш+ч, як “*daubentonii*”, leg. Башта, 22.08.99).

За всіма морфологічними ознаками зразок “*daubentonii*” зі Львова (останній запис) виявився типовим *Myotis brandtii*: передпліччя R=36,3 мм, болона прикріплена до лапки при основі I пальця, епіблеми немає; довжина черепа SVL=13,7 мм, зубного ряду (від ікла) SM3=5,2 мм, мандибули ManL=10,5 мм; гіпоконуль на P⁴ добре розвинений, на кутніх є невеликі параконулі. Помилка у визначенні, ще й одним із авторів Польового визначника кажанів (Волошин, Башта, 2001), черговий раз свідчить про складність діагностики цієї групи і важливість розробки нових ключів. Ця надзвичайно цікава знахідка *M. brandtii* дозволяє говорити про суцільний ареал виду на проміжку від Закарпаття до Полісся через Розточчя і Волино-Поділля.

Находки *Neomys fodiens* в «Провальской степи» (Восточная Украина)

Records of *Neomys fodiens* in Provallya Steppe (Eastern Ukraine).

Кондратенко А. В., Загороднюк И. В. Находки *Neomys fodiens* в «Провальской степи» (Восточная Украина) // Вестник зоологии. — 2002. — Том 36, № 4. — С. 78.

Кутора обыкновенная (*Neomys fodiens* Pennant, 1771) является редким видом млекопитающих юго-восточной Украины. Согласно нашим наблюдениям, этот вид придерживается водных и прибрежно-водных биотопов пойменной части долины Северского Донца и ряда его притоков. Тем более интересны находки этого амфибийного вида в типично степных биотопах «Провальской степи», являющейся одним наиболее полно сохранившихся фрагментов прежде обширных Донецких степей.

В результате исследований микротериофауны отделения «Провальская степь» Луганского природного заповедника в летние периоды 1998–2001 гг. нами выявлено несколько местобитаний куторы в окрестностях Грушевского и Калиновского участков.

1) В 1998 г. при учетах мелких млекопитающих ловушками по берегу мелкого ручья (шириной до 1 м и глубиной 5–20 см), протекающего среди байрачного леса в балке «Козья» и окруженном степными пастбищами, что на границе охранной зоны Грушевского участка, нами отловлена 1 особь *N. fodiens* в комплексе с *Sylvaemus tauricus* и *Mus musculus* (доминант — *S. tauricus*).

2) В той же балке, на открытом участке сырого луга размером около 40×20 м отловлено еще 5 особей *N. fodiens* в комплексе с *S. tauricus*, *S. uralensis*, *M. musculus*, *Microtus levis*, *Sorex araneus* и *S. minutus* (доминируют *S. tauricus* и *S. uralensis*).

Таким образом, в двух биотопах на участке ручья протяженностью не более 500 м, отловлено 7 видов мелких млекопитающих, среди которых доля *N. fodiens* в отловах составила 12,2 %. (3) — В 1999 г. одна особь куторы отловлена на берегу реки Верхнее Провалье в пределах Калиновского участка заповедника. В 2001 г. примерно там же найдена 1 мертвая особь данного вида, на дороге в 5 метрах от уреза воды. (4). Еще одна кутора попала в ловчую канавку (длина 50, ширина и глубина по 0,25 м), расположенную на участке абсолютно заповедной разнотравно-типчаково-ковыльной степи и удаленную от реки не менее чем на 300 м вверх по склону балки. Вместе с *N. fodiens* в ловчей канавке были обнаружены еще 4 вида микромаммалей: *Sorex araneus*, *S. minutus*, *Dryomys nitedula* и *Sicista strandi* (доминирует *S. araneus*). Доля кутор среди всех попавших в канавку мелких млекопитающих составила 14,2 %. Промеры тела отловленных кутор следующие (среднее, min–max, n): длина тела $L=78,8$ мм (72–83, n=7), длина хвоста $Ca=61,3$ мм (59–63, n=7); длина лапки $Pl=19,4$ мм (18,7–20,0, n=7); высота уха $Au=6,9$ мм (6,0–8,0, n=4).

Эти находки свидетельствуют о ведущем значении мелких степных рек и байрачных лесов в формировании «кружева ареала» лесных видов в степной зоне. По таким местообитаниям млекопитающие лесного и пойменно-лугового комплексов проникают далеко на юг в степную зону и образуют совместные со степными видами териокомплексы.

Нова знахідка вухатого їжачка (*Hemiechinus auritus*) на теренах Східної України

A new record of *Hemiechinus auritus* at the territory of the Eastern Ukraine.

Кондратенко О. В., Джос О. А. Нова знахідка вухатого їжачка (*Hemiechinus auritus*) на теренах Східної України // Вестник зоології. — 2004. — Том 38, № 5. — С. 84.

Вухатий їжак (*Hemiechinus auritus* Gm., 1770) — рідкісний вид ссавців, що знаходиться під охороною Червоної книги України (1994, III категорія). Сучасний ареал виду охоплює степи, напівпустелі та пустелі Євразії (південно-східна Україна, схід Передкавказзя, Закавказзя, Середня, Центральна та Передня Азія, Казахстан та Індія) та Північну Африку (Дулицький, 2001). На території України цей їжак останнім часом вважався майже зниклим через відсутність інформації про його знахідки в місцях колишнього існування (Загороднюк, Кондратенко, Боровик, 1999). За останні 20 років відомо лише дві неперевірені знахідки виду в Луганській (окол. міст Северодонецьк та Рубіжне, піщана тераса Сіверського Дінця, приблизно 2000 р.; В. Стусик, усне повідомлення) та Запорізькій (окол. заповідника «Кам'яні Могили», 2004 р.; В. Клімов, усне повідомлення) областях.

Нами в ході дослідження стану популяцій рідкісних видів тварин Луганської обл., наприкінці травня 2002 р., знайдено одну особину *Hemiechinus auritus* в балці Плоска, що поблизу с. Розкішне Лутугінського р-ну (окол. м. Луганська). Молода особина (віком до 1,5 р.) трималася ділянок розрідженого травостою на дні одного з бічних ярів балки. І хоча балка Плоска є ландшафтним заказником місцевого значення, ми не сподіваємося на тривале існування тут мікропопуляції чи окремих особин цього виду їжаків через антропогенний вплив і, в першу чергу, випас великої рогатої худоби і наявність бродячих собак; меншою мірою — через конкурентні відносини з більшим за розмірами та агресивнішим їжаком білочеревим

(*Erinaceus concolor* Var.-Nat., 1990), що є звичайним видом цієї місцини. Тому без спеціальних заходів охорони та відтворення цей вид найближчим часом може остаточно зникнути з території України.

Нова знахідка бурого ведмедя (*Ursus arctos*) на теренах Східної України¹

New Records of *Ursus arctos* on the territory of the Eastern Ukraine

Клюев В. С., Колесніков М. О., Кондратенко О. В. Нова знахідка бурого ведмедя (*Ursus arctos*) на теренах Східної України // Вестник зоології. — 2004. — Том 38, № 6. — С. 82.

Бурий ведмідь (*Ursus arctos* Linnaeus, 1758) — рідкісний вид ссавців, що знаходиться під охороною Бернської конвенції (додаток II), занесений до Європейського червоного списку (1991) та рекомендований до внесення в наступне видання Червоної книги України. На Україні цей вид постійно мешкає лише в Карпатах (Крижанівський, 1999) та інколи з Брянських лісів заходить на терени північно-східних Чернігівщини та Сумщини (О. Ситнікова, усне повід.). На території Луганської обл. в заплавах лісах середньої течії Сіверського Дінця бурий ведмідь зник у XVII–XVIII ст. (Кириков, 1983).

Нами в літній польовий сезон 2004 р. знайдено відбитки лап бурого ведмедя на мокрому ґрунті байрачного лісу, що розташований в балці Ведмежа (окол. с. Осинове Новопсковського р-ну, Луганської обл.; 24.05.2004). В червні 2004 р. нам було передано передню ліву лапу ведмедя (лапа свіжа, навіть є ектопаразити у вигляді блошиць), що залишилась в капкані, який було встановлено на вовка (*Canis lupus* Linnaeus, 1758) у вищезазначеній балці. Зі слів місцевих мешканців, наприкінці квітня — початку травня 2004 р., вони неодноразово спостерігали самицю ведмедя з малюком, що виходили з лісу на берег р. Айдар в окол. с. Рогове (Новопсковський р-н, Луганська обл.).

Не відомо, звідки тварина потрапила на терени північної частини Луганщини. Є дві версії появи ведмедя в цьому районі. По-перше, тварина могла втекти з приватного «зоосадоцку» якогось заможного місцевого мешканця. По-друге, можливий захід з території сусідньої Білгородської обл. (Російська Федерація), але ця версія викликає великий сумнів, бо тварина повинна була подолати простори від Брянщини, через Курську та Білгородську області Росії, до північних кордонів Луганщини. Ця знахідка *U. arctos* є дуже цікавою, бо дає змогу припустити можливість мешкання бурого ведмедя в байрачних лісах північної частини степової зони України при реакліматизації виду на цій території.

Новые находки хоря-перевязки (*Vormela peregusna*) и лисицы-корсака (*Vulpes corsac*) в Луганской обл. (Восточная Украина)

The new habitats *Vormela peregusna* and *Vulpes corsac* in Luhansk region (Eastern Ukraine)

Колесніков М. А., Кондратенко А. В. Новые находки хоря-перевязки, *Vormela peregusna*, и лисицы-корсака, *Vulpes corsac*, в Луганской обл. // Вестник зоології. — 2004. — Том 38, № 5. — С. 46.

Хорь-перевязка (*Vormela peregusna* Guldenstaedt, 1770) — вид, находящийся под охраной «Красной книги Украины» (II кат.), Европейского красного списка (кат. «уязвимые виды») и внесенный в приложение II к Бернской конвенции (Ссавці України ..., 1999). Нами, в ходе полевых исследований 2003–2004 гг., установлены новые места обитания данного вида:

¹ В оригіналі у назві та по всьому тексту вид наводиться як «*Ursus actor*». — Прим. ред.

1) в районе фруктовых садов, расположенных в 1 км на юго-запад от п.г.т. Metallist, Славяносербского р-на, в начале июня 2004 года был обнаружен выводок хоря-перевязки, (одна особь добыта местными жителями);

2) в балке «Дубовая», расположенной в окр. г. Ровеньки, в 2003 г. местным жителем добыты две особи данного вида.

В Луганском зоопарке содержится самка перевязки, отловленная в мае 2003 г., в черте г. Луганска, на полях с целинной растительностью Луганского летного училища.

Интересно, что все находки были приурочены к окрестностям населенных пунктов, т. е., как нами и указывалось ранее (Колесников, Кондратенко, 2004), данный вид имеет явную склонность к синантропизму.

Лисица-корсак (*Vulpes corsac* Linnaeus, 1768) — редкий вид хищных млекопитающих фауны Украины, предложенный для внесения в приложение II к Бернской конвенции и новое издание «Красной книги Украины» (Славці України ..., 1999). В настоящее время в Украине достоверно известны лишь два места обитания корсака — это заповедники «Стрельцовская» и «Провальская степь». (Кондратенко, 2001; Кондратенко, Боровик, 2001; Боровик, 2002). Оба они находятся на границе с Российской Федерацией. В ходе летнего полевого сезона 2004 г., животные данного вида нами визуально отмечались в двух новых районах: 1) 17 мая — одна особь замечена охотящейся в окрестностях с. Ветрогон Беловодского р-на; 2) в конце мая — начале июня, в окр. с. Рогово Новопсковского р-на (заказник местного значения «Осиновский»), нами обнаружен выводок корсака в старой байбачьей норе. Семья состояла, предположительно, из самки и 4–5 лисят. Две данные находки отодвигают известный современный ареал вида в Украине (Боровик, 2002) более чем на 70 км на запад и северо-запад вглубь Луганской обл.